

הרב יהודה זולדן

הוספה במנין התקיעות, וביטול התקיעות בשבת

(ראש השנה טז ע"ב תוד"ה ותוקעים; כח ע"ב תוד"ה ומנא)

שתי תקנות חכמים ייחודיות במצות שופר: הוספה במנין התקיעות בהם אנו מחוייבים מהתורה, ביטול מצוות התקיעה מהתורה, כשראש השנה חל בשבת.

הוספה על מנין התקיעות: חכמים למדו שקיום מצוות תקיעת שופר מהתורה בראש השנה, הוא בתקיעת תשע קולות. בשל ספקות שהצטברו במהלך שנות הגלות, מהי התרועה הנכונה וכיצד מבצעים אותה, נהגו לתקוע שלושים תקיעות, ובדרך זו מבצעים את כל האפשרויות (רמב"ם הל' שופר ג, א-ג). במשך השנים התקבל מנהג בקהילות רבות לתקוע מאה: שלושים "דמיושב" לפני מוסף, שלושים "דמעומד" בתפילת לחש של מוסף, שלושים בחזרת הש"ץ, ועוד עשר בסוף תפילת מוסף.

ביטול התקיעות כשראש השנה חל בשבת: כשראש השנה חל בשבת אין תוקעים. הטעם הוא: "הכל חייבין בתקיעת שופר, ואין הכל בקיין בתקיעת שופר. גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד, ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים" (ראש השנה כט ע"ב).¹

הוספה וגריעה במצות שופר

על תקנת חכמים להוסיף במנין התקיעות מעבר לחובה האמורה בתורה, הקשה התוספות: "הא קעבר משום בל תוסיף?" (ראש השנה טז ע"ב תוס' ד"ה ותוקעים; כח ע"ב תוס' ד"ה ומנא). תוספות בשאלתו מפנה לאמור בתורה: "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם תשמרו לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו" (דברים יג, א). תוספת התקיעות, איננה שונה לכאורה מהאיסור להוסיף מין חמישי לארבעה המינים, או פרשיה נוספת לארבע הפרשיות שבתפילין, וכד'. על כך השיב תוספות:

ויש לומר דאין שייך בל תוסיף בעשיית מצוה אחת ב' פעמים. כגון כהן אם מברך וחוזר ומברך אותו צבור עצמו, או נוטל לולב וחוזר ונוטל, וכן תוקע וחוזר ותוקע. מצוה שיש לקיימה פעם אחת, מותר לחזור ולקיימה מספר פעמים. הכפלת מצוה בשלמותה איננה נכללת באיסור בל תוסיף.

הרב שלמה בן אדרת, הרשב"א, השיב אחרת: "במה שעמדו חכמים ותקנו לצורך אין כאן בל תוסיף דכבר אמרה תורה על פי התורה אשר יורוך". לפיו, איסור בל תוסיף הוא כשאדם מוסיף דבר מה למצוה מדעת עצמו, כגון כהן שהוסיף ברכה משלו, אך לא כשחכמים תקנו. ועל כן, תקנת חכמים להוסיף למנין התקיעות איננה סותרת את איסור "בל תוסיף". כך גם באשר לאיסור לא לגרוע:

...והוא הדין בבל תגרע לצורך. כגון יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, אע"ג

דאמרה תורה תקעו, עמדו וגזרו שלא לתקוע, וכל זה לצורך. והכא נמי (=כך גם) לצורך

ראו לתקוע, ולחזור ולתקוע, ומצוה לשמוע לדברים חכמים מלא תסור. כן נראה לי

(חידושי הרשב"א לראש השנה טז ע"א)

¹ ע"פ התלמוד ירושלמי ראש השנה פ"ד ה"א, אין מצוה מהתורה לתקוע בשופר בראש השנה שחל בשבת. ראה בספרי: מועדי יהודה וישראל, "תקיעת שופר במקדש ובמדינה ולאחר החורבן", מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 47-65.

הרשב"א קישר בין שתי התקנות- הוספה במנין התקיעות, וביטול התקיעות בראש השנה. לפיו, האיסור להוסיף או לגרוע לא חל על תקנות בית דין.²

מצות שופר חלק ממצות ההתכנסות לתפילה בראש השנה

על דברי הרשב"א, הקשה הרב אריה לייב ממיץ, (טורי אבן ראש השנה טז ע"ב): איסור בל תגרע הוא כשאדם מקיים מצוה אך לא בשלמות, כגון: שלוש פרשיות בתפילין, שלושה מינים בלולב. אך כשאנו מקיים כלל, זה לא גרעון אלא ביטול מוחלט? את קושית הטורי אבן על הרשב"א, מיישב הרא"ה קוק, ומדבריו ניתן ללמוד עיקרון משמעותי ביחס לתפילה ולתקיעות בראש השנה. לפיו, יש להסביר את דברי הרשב"א על פי דברי רבו הרמב"ן:

כתב הרמב"ן [על הפס' בויקרא כג, ב: "מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש"] דמצות מקרא קודש ביום טוב הוא מהתורה, היינו להתאסף ולעשות איזה ענין של תפילה מענין קדושת היום בציבור. ויש לומר שהיא מצוה כללית על הציבור ואולי אינה מוטלת על כל יחיד. ... כללות ענינם וקיבוץ הציבור על זה הוי דאורייתא, דיש לומר דהיחיד אינו מחויב בזה כי אם כלל הציבור במקום שהוא נמצא. ... אם כן מה שמתפללין וקוראין מקרא קודש של זכרון תרועה ובפרט בציבור, חשוב כהתחיל את המצוה, וכשאנו תוקע נקרא שמגרע, והוי שפיר בל תגרע, אלא שאינו עובר משום טעמו של הרשב"א, כיון שהוא עושה לצורך ועל פי חכמים אין בו משום בל תגרע (עץ הדר השלם, אות טו) ההתכנסות הציבורית לתפילה היא הביטוי של החג כ"מקרא קודש". המקרא הוא אסיפה לתפילה. בראש השנה, מצות שופר היא חלק מתוכן ההתכנסות והאסיפה. המניעה לתקוע בשופר כשראש השנה חל בשבת, מגרעת מאופן קיום המצווה השלמה, אלמלי דברי הרשב"א שאם מדובר בתקנת חכמים, אין זה נחשב גרעון.

המלכת ה' בראש השנה בתפילה ובתקיעה בציבור

אמנם גם אדם יחיד, שלא נמצא במסגרת ציבור חייב במצות שופר. אך המצוה בשלמותה היא בציבור, בחבר עיר (ראש השנה לד ע"ב). "הצבור חייבין לשמוע התקיעות על סדר הברכות, ... אבל היחיד, בין ששמע על סדר ברכות בין שלא שמע על הסדר, בין מעומד בין מיושב יצא, ואין בזה מנהג" (רמב"ם הלכות שופר ג, ז-יב).

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (הרחב דבר ויקרא כג, כד) מסביר את ההבחנה בין אופי התקיעות במסגרת התכנסות ציבורית לבין מסגרת יחיד. שתי מגמות יש למצות השופר. האחת, לעורר לתשובה, וזה נעשה גם במסגרת יחיד. השניה היא להמליך את ה' בעולם, וזו נעשה רק במסגרת ציבור, "הקב"ה בא לשכון כבוד בישראל וממליכים אותו בתפילת מלכויות זכרונות ושופרות".

² ראה עוד: רמב"ם הל' ממרים ב, ט ובראב"ד שם; רבי יהודה הלוי, כוזרי מאמר ג סעיף מ. על דברי התוספות והרשב"א הללו דנו אחרונים רבים: הרב יוסף באב"ד, מנחת חינוך מצוה תנד, סעיפים ג-ה; הרב יוסף דב הלוי סולוביצ'יק, בית הלוי, חלק א, סימן מב; הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב, שו"ת משיב דבר חלק א סימן לו, ובהעמק שאלה, שאילתא נג אות ד; הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש- ימים נוראים, עמ' סו-סז; הרב ישראל יעקב קנייבסקי, קהילות יעקב, מסכת ראש השנה, סימנים ט-י, ועוד.

אמר הקב"ה: אמרו לפני בראש השנה מלכיות זכרונות ושופרות. מלכיות - כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות - כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, ובמה - בשופר (ב' ראש השנה טז ע"א)

ממליכים מלכים בתרועה: "ויריעו כל העם ויאמרו יחי המלך" (שמואל א, י, כד). ההתכנסות הציבורית הגדולה ביותר בראש השנה היתה בבית המקדש. שם גם התקיעה היתה מיוחדת:

שופר של ראש השנה - של יעל פשוט, ופיו מצופה זהב, ושתי חצוצרות מן הצדדין. שופר מאריך וחצוצרות מקצרות, שמצות היום בשופר (משנה ראש השנה ג, ג-ד) רק בבית המקדש, היו תוקעים כך, וחכמים גערו במי שרצה לעשות כך מחוץ לגבולות המקדש. אסמכתא לדבר:

אמר רבא ואיתימא ר' יהושע בן לוי: מאי קראה? דכתיב: "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'" (תהילים צח, ו). לפני המלך ה' הוא דבעינן חצוצרות וקול שופר, אבל בעלמא לא. (ב' ראש השנה כז ע"א)

תקיעה בחצוצרות במקדש הם ביטוי לעבודת ה' הציבורית העליונה ביותר. בכל המועדים היו תוקעים בחצוצרות בעת הקרבת קרבן היום:

בימי המועדות כולם ובראשי חדשים היו הכהנים תוקעים בחצוצרות בשעת הקרבן, והלויים אומרים שירה. שנאמר: "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות, על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלקיכם אני ה' אלקיכם" (במדבר י, י) (רמב"ם הל' כלי המקדש ג, ה)

אלא שבמועדים האחרים תוקעים רק בזמן הקרבת קרבנות היום ואילו בראש השנה תקעו בחצוצרות בעת התקיעה בשופרות. הרב דוד הכהן, 'הרב הנזיר', כתב: "עיקר התקיעות הוא במקדש כחלק מהעבודה במקדש, כמו שהיו תוקעין בחצוצרות על הזבחים" (קול ואור, ירושלים תשנ"ד, עמ' ס). התקיעה בשופר בראש השנה במקדש, היא חלק מעבודת המקדש באותו יום, ולא מגדרי מצות השופר. בנוסף לקרבנות המוסף הקרבים בראש השנה, שעליהם תקעו בחצוצרות כמו במועדים האחרים, תוקעים בחצוצרות גם בזמן שתוקעים בשופר, במצות היום. תקיעה שופר במקדש, שקולה להקרבת קרבן ציבור במקדש. החצוצרות מלוות את קרבן היום ואת התקיעה בשופר. השופר במקדש הוא חלק מהתפילה הציבורית, וחלק מעבודת קרבן הציבור.

כשראש השנה חל בשבת, במקדש היו תוקעים בחצוצרות ובשופר. במקומו של המלך, בארמונו, ממליכים אותו בכל שנה, ומחוץ למקדש גרעו חכמים את מצות השופר. כשראש השנה חל בחול, מוסיפים במנין התקיעות: "תוקעין ומריעין כשהן יושבין, ותוקעין ומריעין כשהן עומדין, כדי לערבב השטן" (ב' ראש השנה טז ע"ב). הקולות הנוספים נשמעים לו כקול שופרו של משיח, ימים בהם תתגלה מלכות ה' במלואה.

(הדף השבועי אוניברסיטת בר אילן, ראש השנה תשס"ח)